

نگاهی به ساختار و کارکرد مجلس شورای ملی

(در راهای نوزدهم و بیستم)

(مجموعه مقالات پنجمین همایش تخصصی تاریخ مجلس)

به اهتمام

علی طهری

کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی

تهران - ۱۳۹۴

کتابی به ساختار و کارکرد مجلس شورای ملی

(در دهای نوزدهم و بیستم)

(مجموعه مقالات به نهمین جایزه تخصصی تاریخ مجلس)

به اهتمام

علی خطری

کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی

تهران - ۱۳۹۴

رقابت‌های آمریکا و انگلیس

و بحران‌های سیاسی مجالس نوزدهم و بیستم

عباس سرافرازی

دانشیار گروه تاریخ دانشگاه فردوسی مشهد

چکیده

پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، به مدت چند سال حکومت نظامی برقرار بود. به زعم آمریکایی‌ها محیط بسته و دیکتاتوری که شاه ایجاد کرده بود، خطر بروز یک انقلاب مارکسیستی را در ایران افزایش می‌داد. بنابراین بروز اصلاحات سیاسی و اجتماعی و فضای باز سیاسی، اجتناب‌ناپذیر می‌نمود. در مجالس ۱۹ و ۲۰ شورای ملی، یک رقابت پنهان بین آمریکایی‌ها و انگلیسی‌ها در جریان بود و می‌توان گفت اقلیت محدودی از نمایندگان متمایل به آمریکا و اکثریت قریب به اتفاق، به طور سنتی و معمول، انگلوفیل بودند. آمریکایی‌ها از راه‌های مختلف در صدد افزایش نفوذ خود در ایران برآمدند. در نهایت، شاه و هیئت حاکمه را با دکترین‌هایی که آیزنهاور و پس از وی جان اف. کندی داشتند، وادار نمودند تا به فضای باز سیاسی تن در دهند. شاه با به وجود آوردن دو حزب فرمایشی وابسته به دربار به نام‌های حزب مردم و ملیون، احزاب اقلیت و اکثریت تحت نفوذ خود را ترتیب داد اما در جریان انتخابات مجلس نوزدهم گروهی از منفردین در بین متقاضیان ورود به مجلس تشکیل گردید که متمایل به جبهه ملی دوم و متمایل به سیاست‌های آمریکا بودند. انتخابات مجلس بیستم در مرحله اول با تقلب نیروهای دولتی به نفع حزب ملیون تمام شد که مورد اعتراض واقع گردید و انتخابات منحل شد. مرحله زمستانی انتخابات نیز گرچه متعادل‌تر بود اما باز هم رضایت آمریکاییان را در پی نداشت و مورد اعتراض واقع شد که در نتیجه آن، دولت جعفر شریف‌امامی سقوط کرد و دکتر علی امینی تشکیل کابینه داد و دستور انحلال مجلس بیست و یکم را صادر نمود.

کلیدواژه‌ها: آمریکا، انگلیس، مجلس نوزدهم، مجلس بیستم.

مقدمه

در دوره رضاشاه و در سال ۱۹۲۳ با اینکه هنوز سی سال از قرارداد ویلیام ناکس داریسی باقی مانده بود، انگلیسی‌ها درصدد برآمدند تا قرارداد نفتی جدیدی را با ایران امضا کنند و قرارداد را برای مدت ۶۰ سال یعنی تا سال ۱۹۹۳ م. / ۱۳۷۲ هـ.ش. تمدید نمایند. این قرارداد پُرسود بدان خاطر صورت پذیرفت که قدرت‌های جدیدی از جمله آمریکا در حال ترقی بودند و این موضوع، مورد اقبال شرکت‌های نفتی آمریکایی بود و آنان منتظر بودند تا امکان فعالیت در عرصه نفتی ایران را پیدا کنند. پس از جنگ جهانی دوم و سقوط و خروج رضاشاه از ایران در شهریور ۱۳۲۰، انگلیسی‌ها با نمایندگان قدرتمند وابسته خود در مجلس شورای ملی درصدد بودند دو مرتبه قرارداد نفتی خود را تمدید و محکم نمایند. هم‌چنین دولت‌های شوروی و آمریکا در تلاش برای مشارکت در صنایع و استخراج نفت بودند. در چنین شرایطی، انتخابات مجلس پانزدهم تحت نفوذ انگلیسی‌ها صورت پذیرفت. انگلیسی‌ها به هر ترتیب ممکن در تلاش بودند تا شرکت نفت انگلیس و منافع سرشار و قدرت محلی‌اش در ایران همانند سابق باقی بماند و مجلس وابسته به انگلیس با عوامل شناخته شده و ناشناس به تحکیم مواضع آن دولت بپردازد. به خاطر فشارهایی که شوروی برای به دست آوردن نفت شمال وارد می‌ساخت، انگلیسی‌ها دست قوام و آمریکایی‌ها را برای فعالیت باز گذاشتند و چون بحران آذربایجان توسط قوام حل شد و قوای روس، ایران را ترک کردند، انگلیسی‌ها مایل بودند خود یگانه‌تاز میدان سیاست و اقتصاد در ایران باشند و آمریکاییان به حالت سابق خود برگردند. بنابراین از طریق دربار و مجلس بر قوام فشار وارد آوردند و وقتی آشکار شد که قوام قرارداد نظامی با آمریکا منعقد کرده است وی را در مجلس پانزدهم استیضاح کردند؛ نمایندگان وابسته به انگلیس علیه قوام رأی دادند و دولت قوام سقوط کرد.

از این زمان، رویارویی‌های آمریکا و انگلیس بر سر ایران علنی گردید. تا قبل از نخست‌وزیری قوام، انگلیسی‌ها دستورالعمل‌های کابینه‌های گذشته مانند ساعد، صدر و حکیمی را تمام و کمال خود تعیین می‌کردند ولی پس از نخست‌وزیری احمد قوام، آمریکایی‌ها کم‌کم انگلیسی‌ها را از مواضع خود عقب راندند. امپریالیسم انگلستان در مجموع، از روش‌های اتخاذ شده جنبش دموکراتیک ایران که ضد شوروی بود، پشتیبانی می‌کرد اما راضی نبود که آمریکا در ایران یگانه‌تازی کند چراکه این امر، منافع آن‌ها را تهدید می‌کرد. رقابت انگلیسی‌ها و آمریکاییان در ایران به شکل مبارزه میان دربار و قوام که عامل عمده بسط توسعه سیاست آمریکایی در ایران بود، متجلی گشت.^۱

یکی از اقداماتی که انگلیسی‌ها درصدد برآمدند با نمایندگان وابسته به خود در مجلس پانزدهم انجام دهند، تمدید قرارداد نفتی بود که به قرارداد الحاقی «گس - گلشائیان» شهرت یافت تا به

۱. ابوالف، میخائیل سرگوتیچ، تاریخ نوین ایران، ترجمه هوشنگ تیزابی (بی‌جا: انتشارات حزب نوده، ۱۳۵۸)، ص ۹۸.

قرارداد ۱۹۲۳ اضافه شود، چراکه قانون ۲۹ مهر ۱۳۲۶ درباره امتیازات نفتی که در مجلس تصویب شده بود، ممکن بود برای شرکت نفت انگلیس خطرآفرین باشد. شروع مذاکرات نفتی که مدت‌ها طول کشید و در پی آن هیئت‌های متعدده انگلیسی به ایران آمدند، نتیجه‌بخش نبود و در نهایت به نهضت ملی شدن نفت و خلع پد از شرکت نفت انگلیس منجر شد. آمریکایی‌ها با اینکه به ظاهر از انگلیسی‌ها حمایت می‌کردند اما از آنچه در ایران گذشته بود، ناراضی نبودند.

پیشینه حضور بریتانیا در ایران باعث شده بود که آنان در بین نمایندگان مجلس و دولتمردان و لایه‌های مختلف اجتماع و سیاست ایران، نفوذ بسیاری داشته باشند و مجلس و نفت را در اختیار گرفته و اجازه ورود هیچ کشوری را به مسئله نفت ایران ندهند. به همین خاطر، آمریکاییان در مسئله ملی شدن صنعت نفت توسط دکتر مصدق، به طور جدی از انگلیسی‌ها پشتیبانی به عمل نیاوردند و حتی هوادار ملی شدن نفت در ایران نیز بودند؛ به همین دلیل، به دولت مصدق کمک مالی نیز نمودند. انگلیسی‌ها تلاش کردند تا با ایجاد بحران در ایران، آمریکایی‌ها را از روی کار آمدن کمونیست‌ها در ایران به وحشت اندازند؛ به همین خاطر، برای نگران ساختن آمریکایی‌ها مینتینگ سازمان‌یافته‌ای را تدارک دیدند. آن‌ها نیز به خوبی از این موضوع استفاده نموده و طرح کوتای ۲۸ مرداد را فراهم ساختند و دولت ملی دکتر مصدق را سرنگون کردند.

رقابت‌های آمریکا و انگلیس

پس از کودتا تا چند سالی آمریکا و انگلیس در بسیاری از مسائل ایران با یکدیگر همکاری نمودند تا دولت‌های کودتا و حکومت محمدرضا پهلوی مستقر گردد و آتش حرکت‌ها و نهضت‌های مردمی فروکش نماید. در این زمان، دو مجلس هجدهم (۱۳۳۵-۱۳۳۳ ه.ش.) و نوزدهم (۱۳۳۹-۱۳۳۵ ه.ش.) تشکیل گردید و با وجود نظارت شدید انگلیسی‌ها بر دولت زاهدی در انتخابات هجدهم، افرادی مانند سیدابوالحسن حائری‌زاده که قبلاً شش دوره نماینده مجلس بود، به مجلس راه یافتند. آنان هسته مخالفت با زاهدی و دولت انگلیس را پایه‌ریزی کردند و به مخالفت با قرارداد نفتی دوره رضاشاه که در سال ۱۹۲۳ م. منعقد شده بود، پرداختند. آنان در مجلس مطرح نمودند که باید قرارداد به همان قرارداد داری (۱۹۶۱-۱۹۰۱ م.) که شش سال دیگر به اتمام می‌رسد، بازگردد.^۱ آمریکاییان از طرح این مسئله، اظهار ناراضی نکردند چراکه به دنبال تسلط کامل بر نفت ایران و خاورمیانه بودند.

بعد از کودتای ۲۸ مرداد و تشکیل کنسرسیوم نفتی، توافقاتی بین دو کشور آمریکا و انگلیس صورت پذیرفت. در کنسرسیوم نفتی، هشت شرکت خارجی نقش داشتند که از کشورهای آمریکا،

^۱ مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره هجدهم، جلسه ۵۴.

انگلیس، فرانسه و هلند بودند. پنج شرکت آمریکایی دارای هشت سهم بودند. آمریکا بعد از جنگ دوم جهانی به عنوان حاسی، میانجی، مصلح و دلال وارد شد و در انتها به عنوان شریک عمده نفت، از کنسرسیوم سردرآورد.^۱ حکومت کودتا که باعث شکست نهضت ملی شده بود، با قراردادهای مختلفی دوباره بیگانگان را بر صنعت نفت ایران مسلط ساخت. با اینکه مرحوم آیتالله کاشانی و دکتر مصدق و برخی نمایندگان اقلیت در مجلس هجدهم مانند سیدابوالحسن حائری‌زاده با کنسرسیوم مخالفت نمودند و اعلامیه‌هایی صادر کردند اما دولت نظامی کودتا با محاکماتی که به راه انداخت و آیتالله کاشانی و دکتر مصدق را به دادگاه کشانید و عاقبت گروهی از جمله دکتر حسین فاطمی و نواب صفوی و جمعی از فدائیان اسلام را اعدام و زندانی نمود، جو خفقانی را در ایران به راه انداخت که تشکیل سازمان امنیت (ساواک) در اسفند ۱۳۳۵ بر شدت این اختناق می‌افزود.

یکی از مسائل جدیدی که پس از کودتای ۲۸ مرداد به وقوع پیوست و در مسائل سیاسی و جریان‌های سیاسی موجود در مجلس نوزدهم و بیستم، تأثیرگذار بود، گروه‌بندی‌های جدیدی بود که از صاحبان قدرت‌های اقتصادی و سیاسی و روشنفکری در ایران شکل گرفت؛ به طور کلی پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، دو گروه به تدریج در صحنه سیاسی و اجتماعی ایران با اهداف متفاوت ظاهر شدند؛ گروه اول سرمایه‌داران و زمین‌داران و مالکان قدیمی و سنتی بودند که عمدتاً از سیاستمداران کهنه‌کار تشکیل می‌شدند که برخی از آن‌ها در کابینه‌های گذشته دارای مقام وزارت بودند یا دست‌کم در منزلتی قرار گرفته بودند که امید به پست و منصب و حتی وزارت داشتند. این گروه، بیشتر متمایل به انگلیسی‌ها بودند. آنان پس از کودتا دوباره در صحنه سیاسی ظاهر شدند تا بخت و اقبال از دست رفته خود را از نو بیازمایند. برخی از آنان بر کرسی‌های مجلس تکیه زده بودند. افرادی مانند حسین علاء و سیدحسن تقی‌زاده، از سیاستمداران طرفدار شاه و دارای تمایلات وابستگی فراماسیونری بودند؛ مسلکی که مایه همبستگی سیاستمداران مزبور بود. از این رو، سوی نفوذ سیاسی که آن دو در مملکت داشتند، رجال فراماسیونر ایران هم‌چنین امیدوار بودند که در کنف حمایت آنان قرار گیرند و با یاری آن دو سیاستمدار زد و بندهای خصوصی را که پیش از دوران نخست‌وزیری مصدق وجود داشت، از نو باب کنند. در رابطه با همین موضوع، گروه سیاستمداران طرفدار شاه، بسیار مشتاق بودند تا تماس‌های سابق خود را با سفارت انگلیس در تهران از سرگیرند.^۲

گروه دوم، روشنفکران و طیف‌هایی بودند که گرایش به صاحب قدرت جدید در خاورمیانه و ایران یعنی آمریکا داشتند. آمریکاییان با شگرد جدید خود که عبارت از حمایت از شاه و طیف‌های

۱. مدنی، سیدجلال‌الدین، تاریخ سیاسی معاصر ایران، ج ۱ (تهران: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۶۱)، ص ۳۰۷.

۲. آوری، پینو، تاریخ معاصر ایران از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ تا اصلاحات ارضی، ترجمه محمد رفیعی مهرآبادی، ج ۲ (تهران: مؤسسه مطبوعاتی عطایی، ۱۳۶۸)، ص ۵۲.

مخالف وی بود، درصدد بودند تا جای انگلیسی‌ها و نفوذ سنتی آنان را در ایران بگیرند. بنابراین به حمایت از طیف‌های دگراندیش و مخالف شاه نیز پرداختند. در ایالات متحده آمریکا، انتقادات فزاینده‌ای که دانشجویان ایرانی از رژیم شاه می‌کردند، مورد توجه روزنامه‌ها، سازمان‌ها و افراد آزادی‌خواه قرار گرفت در حالی که برخی از مقامات سابق حکومت مصدق که به آمریکا پناه برده بودند، به عنوان «دوست با تجربه» نیز از شرایط آزادی بیان در آمریکا استفاده می‌کردند و به انجام تظاهرات در مخالفت با رژیم شاه و انتشار مقالات علیه وی مبادرت می‌ورزیدند.^۱

انتخابات مجلس نوزدهم در حالی برگزار شد که شاه، رندانه درصدد بود پایه‌های حکومت خویش را مستحکم نماید. از طرفی درصدد بود که جانب سیاستمداران سنتی متمایل به انگلیس را نگه دارد و از طرف دیگر می‌خواست نمایندگان جوانتری به مجلس نوزدهم راه یابد که حرفشوی بیشتری از وی داشته باشند و امیر اسدالله غلم وزیر کشور برای تأمین نظر شاه تلاش نمود و در مجلس نوزدهم تعداد نمایندگان از ۱۳۶ نفر به ۲۰۰ نماینده افزایش پیدا کرد و دوره نمایندگی از دو سال به چهار سال افزایش یافت و سازمان امنیت شکل گرفت تا ۲۸ مردادی‌های هوادار سپهبد زاهدی را کنار بگذارند. مخالفین قراردادهای نفتی نیز حذف شدند. شاه حتی اجازه نداد افراد میانه‌رو وارد مجلس شوند. افراد کاملاً وابسته به شاه به مجلس راه یافتند و آمریکایی‌ها نیز از این عملکرد راضی نبودند و مجلس نوزدهم را کاملاً در اختیار رقیب نفتی خود می‌دیدند.

ترفندهای آمریکایی‌ها برای تضعیف انگلیسی‌ها در ایران

آمریکایی‌ها برای اینکه بتوانند به طور کامل بر ایران مسلط شوند و رقیب خود یعنی انگلیسی‌ها را در ایران تضعیف نمایند، از راه‌های گوناگون سیاسی، فرهنگی و تبلیغاتی وارد شدند. آنان به تأسیس مؤسسه فرانکلین و بنگاه ترجمه و نشر کتاب در ایران دست زدند که پس از سقوط حکومت مصدق، سلیقه و ذوق ادبی به زیر سلطه افراد تازه به دوران رسیده‌های درآمد که در پی بازگشت شاه به ایران بر کرسی‌های مشاغل حساس و مهم نشستند. نفوذ فرهنگی آمریکا در ایران به تدریج احساس می‌شد. این نفوذ اصولاً از نوع ضدروشنفکرانه بود و از آرمان ضدکمونیسم آمریکا نشئت می‌گرفت. مؤسسه فرانکلین در سال ۱۳۳۳ شعبه‌ای در تهران دایر کرد و برای ترجمه کتاب‌های آمریکایی به فارسی، حق‌الزحمه‌های قابل توجهی می‌پرداخت.

از دیگر کارهایی که آمریکاییان برای نفوذ در مجلس و به دست آوردن تعدادی از کرسی‌ها انجام دادند، ضربه‌زدن به اشراف موافق سیاست‌های انگلستان بود؛ کاری که توفیق چندانی در آن حاصل نکردند چون حتی پس از کودتای ۲۸ مرداد، خانواده‌های اشراف همچنان صاحب قدرت و نفوذ در

مجلس باقی ماندند. تعداد مالکان در مجلس از ۴۹ درصد در مجلس هفدهم (۱۳۳۱-۱۳۳۲ ه.ش.) به ۵۰ درصد در مجلس هیجدهم (۱۳۳۵-۱۳۳۲ ه.ش.) و ۵۱ درصد در مجلس نوزدهم (۱۳۳۹-۱۳۳۵) افزایش یافته بود.^۱ این امر نشان می‌دهد که از تعداد نمایندگان انگلوفیل در مجلس نه تنها کاسته نشده، بلکه این آمار رو به افزایش بوده است. آمریکایی‌ها چراکه نفوذ زیادی در لایه‌های اجتماعی ایران نداشتند، در این زمینه نمی‌توانستند با انگلیسی‌ها رقابت کنند چون رأی‌گیری در ایران به صورت سنتی در اختیار رؤسا و بزرگان طوایف بود. بنابراین طرح آمریکایی‌ها آن بود که با دستیابی بر قدرت رجال وابسته، خود را بر امور مسلط سازند و مجلس را به تعطیلی بکشانند؛ کاری که عاقبت در مجلس بیستم شورای ملی با روی کار آوردن علی امینی انجام دادند.

تشکیلات ماسیونری و بهائیت در رقابت‌های آمریکا و انگلیس

فراماسیونری در ایران از آغاز به عنوان یک سازمان مخفی و سری سیاسی به نفع انگلستان کار می‌کرد و تشکیلات فراماسیونری که اشرافیت و خانواده‌های صاحب مقام و ثروت را زیر پوشش گرفته بود، منویات امپراتوری انگلستان را به اجرا درمی‌آورد و محمدرضا پهلوی در طول دوران خود همیشه از فراماسیونری حمایت می‌کرد و در جریان کار آنان قرارداد داشت و آن‌ها نیز به شدت به سلطنت او علاقه‌مند و وفادار بودند، اما پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ به تدریج یک تیپ جدید آمریکایی در مقامات مملکتی پدیدار شد که این تیپ آمریکایی نظر خوشی به فراماسون‌های قدیمی و کهنه کار و تیپ انگلیسی نداشت. آن‌ها برای خود فرهنگ خاصی داشتند و در محافل و مجامع خود جمع می‌شدند. محمدرضا پهلوی هر دو تیپ را تأیید می‌کرد و سعی می‌نمود با همه آن‌ها روابط حسنه داشته باشد.^۲

مستشار اداره کل سوم ساواک که آمریکایی بود بر روی فراماسیونری در ایران کار می‌کرد و اطلاعات خود را به سازمان سیا انتقال می‌داد. آمریکایی‌ها از سال ۱۳۳۶ توانستند فراماسیونری ایران را بشناسند. آنان متوجه بودند، علت اصلی عدم کامیابی آنان در ایران وجود این تشکیلات است. انتشارات کتاب سه جلدی اسماعیل راتین به نام فراماسیونری در ایران ضربه سختی را به این تشکیلات وارد ساخت زیرا اسامی بسیاری از فراماسون‌ها در آن افشا شد.^۳ به احتمال قریب به یقین

۱. شجعی، زهرا، نمایندگان مجلس شورای ملی در بیست و یک دوره قانون‌گذاری (تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۴۴)، ص ۱۷۷۶.

۲. فردوست، حسین، ظهور و سقوط سلطنت پهلوی (تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، انتشارات اطلاعات، ۱۳۶۹)، ص ۳۷۲.

۳. نک: راتین، اسماعیل، فراموشخانه و فراماسیونری در ایران (تهران: نشر راتین، ۱۳۵۶).

چاپ آن از افشاگری‌های آمریکا بود؛ مسلماً منظور آمریکا نشان دادن نفوذ انگلیس در دستگاه حکومت ایران بود تا هم بدنامی‌ها و شکست‌های گذشته را به فراماسیونری و انگلیسی‌ها متوجه کند و هم به تدریج تیپ قدیمی انگلیسی دولتمردان را منزوی نماید و راه را برای قبضه نمودن مشاغل توسط تیپ جدید آمریکا باز کند. جالب است که در این کتاب نام ۸۰ تا ۱۰۰ نفر ماسیونر آمریکایی که مشاغل مهم و حساس را در اختیار داشتند، آمده اما رقم ماسیونرهای انگلیس به ۲۰۰۰ نفر می‌رسد.^۱

پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، متوجه‌تر اقبال، طولانی‌ترین دولت را به مدت سه سال و نیم تشکیل داد. او به دنبال سیاست انگلیسی حسین علاء بود. با فشار آمریکایی‌ها درخصوص مبارزه با کارمندان اداری دولت اقبال، در مجلس نوزدهم قانون «از کجا آورده‌ای؟» را از تصویب مجلس گذراند که هدف آن، مبارزه با فساد اداری بود. چون آمریکایی‌ها بر این باور بودند که در دولت‌های پس از کودتا، کارمندان دولت به مردم اجحاف کرده‌اند و زمینه نفوذ و توسعه کمونیسم در ایران بیشتر شده است. احتمال اینکه لایحه مزبور بر اثر فشار آمریکا به مجلس داده شده باشد، قوی‌تر به نظر می‌رسد زیرا بعداً کاشف به عمل آمد که آمریکایی‌ها دربارهٔ وخامت فساد در ایران و سپرده‌های خصوصی برخی از ایرانیان در بانک‌های آمریکا با شاه صحبت کرده باشند.^۲

آیزنهاور رئیس جمهور آمریکا سیاستی را برای تصویب به کنگره آمریکا داد که بر طبق آن، کشورهای خاورمیانه و خاور نزدیک را تحت سیطره آمریکا درمی‌آورد و عنوان آن، تحکیم استقلال ملی و دفاع از تمامیت ارضی این کشورها در مقابل خطر کمونیسم بود، که درواقع، سیاستی تهاجمی به نظر می‌رسید که آمریکا به انگلیس و فرانسه داشت و حفظ منافع انحصارات نفتی و نگهداری از حکومت‌های فاسد وابسته مورد نظر بود. برخی از سیاستمداران داخلی ایران و بعضی گروه‌هایی که ادعاهای ملی بودن داشتند، از دکترین آیزنهاور پشتیبانی کردند، به امید اینکه به حکومت برسند. این دکترین در زمان نخست‌وزیری حسین علاء از طرف ایران پذیرفته شد و دولت اقبال قرارداد دوجانبه‌ای با آمریکا امضا کرد. قرارداد نظامی که تحت عنوان مبارزه با کمونیسم و ترساندن دولت ایران از نفوذ کمونیسم ایران را از نظر نظامی و تسلیحاتی به آمریکا وابسته می‌نمود.

مبارزه با بهائی‌گری از جمله اقدامات دیگری بود که در راستای انگلیسی‌زدایی در ایران صورت گرفت. بهائیان در دوره رضاشاه، نفوذ قابل توجهی داشتند اما در اردیبهشت ۱۳۳۴ ه.ش، ۱۹۵۰ م، محمدرضا پهلوی در یک چرخش ناگهانی، دست به اقداماتی علیه اقلیت بهائی در ایران زد و موجب حیرت ناظران خارجی شد؛ اگرچه در ایران آزادی مذهبی وجود داشت، مع‌الوصف اقدام رژیم علیه

^۱ فردوست، همان؛ ج ۱، ص ۳۷۳.

^۲ تیری، همان؛ ص ۱۲۲.

بهائیان با این بهانه صورت پذیرفت که دین آنان به عنوان یک دیانت رسمی به شمار نمی‌آید. سرهنگ باتمانقلیچ به اشغال «حظیره‌القدس» بهائیان در تهران دست زد و گنبد این محل را تخریب نمود و ساختمان آن به صورت ستاد حکومت نظامی درآمد.^۱ با اینکه انگیزه این عمل کاملاً مشخص نشد اما شایع بود که چون بهائیانها سرسپرده دولت‌های خارجی (انگلیسی) هستند، به این عمل دست زده‌اند. با اینکه آمریکاییان در انتقاد از این عمل شاه، لحن محکمی داشتند اما به نظر می‌رسد آنان حضور بهائیان را در دستگاه حکومتی، نشانه نفوذ انگلیسی‌ها می‌دانستند چون در استخدام رسمی کارمندان بهائی، محدودیت‌هایی به وجود آمده بود.^۲

حسین فردوست به این مسئله اشاره دارد که آمریکایی‌ها از همان آغاز که ساواک را ایجاد کردند، خواستند تا کلیه سازمان‌های سیاسی و غیرسیاسی و سازمان‌های بین‌المللی را که در ایران شعبه دارند، در اداره کل ساواک بررسی نمایند. این نظر آنان، هم شامل فراماسیونری و هم شامل بهائیت می‌شد.^۳ با اینکه آمریکایی‌ها درصدد بودند با ضربه زدن به بهائیت به تضعیف انگلیسی‌ها مبادرت ورزند اما بهائیان یا چرخشی آشکار، به سوی آمریکاییان رفتند و در دوره محمدرضاشاه با روی کار آمدن امیرعباس هویدا که بهائی بود، بهائیت در ایران توسعه بسیاری یافت و حتی در آمریکا نیز جامعه بهائیت گسترش پیدا کرده به طوری که در آمریکا در شیکاگو مراکز متعددی ایجاد کردند و حتی تعداد بهائیان در آنجا از ایران نیز بیشتر شد. به هر صورت، تخریب حظیره‌القدس و سیاست تعقیب بهائیان با چراغ سبز آمریکا و به خاطر راضی نگه داشتن رهبران مذهبی در داخل ایران نیز بود. چون این عمل، زمانی بود که محمدتقی فلسفی واعظ معروف، حملات شدیدی را علیه بهائیت شروع کرد و وقتی مسئله آرام گرفت، در دوره محمدرضا نفوذ بهائیت باز افزایش یافت و بهائیان بسیار ترقی کردند.

تشکیل احزاب سیاسی

بعد از شهریور ۱۳۲۰ تا کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، در زمینه انتخابات مجلس و تشکیل احزاب سیاسی فضای مناسبی به وجود آمد که می‌توان گفت در هیچ فرازی از تاریخ ایران این چنین فضای به وجود نیامده بود. در این دوره دوازده ساله، ملت ایران، شاهد فعالیت تعداد بسیار زیادی از احزاب گروه‌ها، جمعیت‌ها، اتحادیه‌های صنفی با ویژگی‌ها، اهداف و عملکردهای متفاوت بود اما با

۱. همان، ص ۷۶.

۲. همان، ص ۷۷.

۳. فردوست، همان، ص ۳۷۲.

۴. طبرانی، بهروز، اسناد احزاب سیاسی ایران (۱۳۳۰-۱۳۳۰ هـ.ش)، ج ۱ (تهران: انتشارات سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۷۶)، ص ۴۰.

شکل‌گیری کودتا، احزاب از بین رفتند، این فضای به وجود آمده، خطرناکی داشت؛ یکی از مسائلی که آمریکایی‌ها از آن ناراحت و نگران بودند، احتمال بروز یک انقلاب به گمان آنان مارکسیستی در ایران بود. فقر و نارضایتی در میان اقشار مختلف خصوصاً کارگران و کشاورزان و تبلیغات کمونیست‌ها در هر روز گسترش می‌یافت و در جهت کاهش نارضایتی‌ها توسعه فعالیت‌های اقتصادی و حفظ منافع کشور، ضروری می‌نمود. طرح آمریکایی‌ها آن بود که بایستی اصلاحات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی در ایران صورت پذیرد. بنابراین طرح تشکیل احزاب شکل گرفت. امیراسدالله علم حزب مردم را به وجود آورد و منوچهر اقبال بنیان‌گذار حزب اکثریت به نام ملیون گردید.^۱

تأسیس احزاب و ایراد پاره‌ای اظهار نظرهای رسمی مبنی بر اینکه انتخابات سال ۱۹۶۰م/ ۱۳۳۹هـ.ش. برای مجلس بیستم به صورتی آزاد برگزار خواهد شد، باعث تشویق گروه‌ها و افراد مخالف گوناگون شده بود.^۲ برخی اعتقاد دارند که شاه به توصیه انگلیسی‌ها در سال ۱۳۳۶ دو حزب ملیون و مردم را تأسیس کرد تا مانند الگوی پارلمان بریتانیا ایران نیز حزب اکثریت و اقلیت وقادار به شاه داشته باشد و رهبران این دو حزب فرمایشی را به دکتر اقبال و اسدالله علم سپرد. آنان در نظر داشتند نفوذ خود را در ایران ازدیاد بخشند، سفر رسمی شاه به انگلیس در اردیبهشت ۱۹۵۹م/ ۱۳۳۸هـ.ش. و بازدید ملکه الیزابت دوم از ایران در اسفند ۱۹۶۱م/ ۱۳۳۹هـ.ش. و امضای عهدنامه بازرگانی و اقامت و دریانوردی بین دو کشور در ۲۰ اسفند ۱۳۳۷ و قرارداد فرهنگی در اردیبهشت ۱۳۳۸، موافقت‌نامه راجع به سرویس‌های هوایی و افزایش حجم مبادلات بین ایران و انگلیس از جمله اقداماتی بود که به استقرار مجدد نفوذ دیرینه بریتانیا در ایران کمک کرد.^۳

با این وجود، به نظر می‌رسد برقراری سیستم حزبی جدید در ایران، به توصیه آمریکاییان بود؛ آنان به این طریق می‌خواستند از جو خفقان و دیکتاتوری پس از کودتا بکاهند و زمینه را برای فضای باز سیاسی مورد نظر خود فراهم سازند. چون آمریکایی‌ها به این نتیجه رسیده بودند که مجلس نوزدهم به طور کامل در اختیار انگلوفیل‌هاست و تا آنان بر مجلس استیلا داشته باشند، منویات آمریکایی‌ها پیاده نخواهد شد، بنابراین آزادی تشکیل احزاب می‌توانست فضای جدیدی را به وجود آورد. در سال ۱۳۳۹ و در انتخابات دوره بیستم مجلس با مشارکت دو حزب مردم و ملیون و سفر دین در سرتاسر کشور، شور انتخاباتی به وجود آمد اما حزب ملیون با امکانات دولتی دخالت‌های ترویجی نمود و با تقلب گسترده و صندوق‌سازی، انتخابات را به نفع خود خاتمه داد. ماه‌های قبل از

^۱ اقبال، عباس و باقر عاقلی، تاریخ ایران پس از اسلام، از صدر اسلام تا انقراض قاجاریه - بهلولی (تهران: نشر نامک، ۱۳۷۸) ص ۷۹۸.

^۲ کدی، نیکی، ریشه‌های انقلاب ایران، ترجمه عبدالرحیم گواهی، (تهران: انتشارات قلب، ۱۳۶۹) ص ۲۲۰.

^۳ هوشنگ مهدوی، همان، ص ۲۳۲.

انتخابات، با بالا رفتن شدید آگاهی سیاسی مردم مواجه بود. بی‌گمان این بیداری آگاهی سیاسی و اینکه احزاب سیاسی دوباره سر بلند کرده‌اند، مورد تمایل حکومت نبود. وقتی سرانجام رأی‌گیری اعلام شد، معلوم گردید که در کل جریان انتخابات، تقلب صورت گرفته است و دو حزب رسمی، کرسی‌های مجلس بیستم را بین خود تقسیم کرده‌اند.^۱ رسوایی انتخابات تابستانی ۱۳۳۹ به حدی بود که شاه مجبور شد ملاحظه دوستان آمریکایی خودش را بنماید.

جان اف. کندی در دی ماه ۱۳۳۹ ه.ش. / ۱۹۶۱ م. به ریاست جمهوری آمریکا انتخاب شده و احساسات واشنگتن به سوی اعطای دموکراسی بیشتر و انجام اصلاحات در ایران تغییر کرد. آمریکاییان از نتایج انتخابات تابستانی (۳۰ تیر ۱۳۳۹) راضی نبودند. در این انتخابات از ۲۰۰ نفر نماینده، ۱۱۰ نفر از حزب ملیون وابسته به اقبال انتخاب شده بودند که دکتر علی امینی، مظفر بقایی و نیروهای طیف مخالف دولت اعتراض کردند و شاه مجبور شد انتخابات را باطل و مجلس را منحل اعلام نماید و اقبال در ششم شهریور ۱۳۳۹ مجبور به استعفا شد و مهندس جعفر شریف‌امامی به نخست‌وزیری منصوب گردید. شریف‌امامی انتخابات دوره بیستم مجلس را تجدید نمود که به «انتخابات زمستانی» موسوم گردید اما وقتی نتایج آن در اوایل سال ۱۹۶۱ م. / اواخر ۱۳۳۹ ه.ش. اعلام شد، مجلسی بود که باز هم با خواسته مردم و مجلس حقیقی، فاصله زیادی داشته. حزب ملیون دارای ۶۹ کرسی و حزب مردم دارای ۶۴ کرسی بود اما در عین حال، ۳۲ کرسی مستقل نیز وجود داشت که امید می‌رفت بتواند زمینه را برای مباحثات اصیل در مجلس آماده کند؛ خصوصاً اینکه افرادی متمایل به جبهه ملی مانند الهیار صالح سفیر سابق دکتر مصدق در واشنگتن، ارسلان خلعتبری، جعفر بهبهانی، مهندس مقدم مراغه‌ای و محمد عبدالله گرجی در مجلس بیستم حضور داشتند. مجلس بیستم با اینکه به نظر می‌رسید، متعادل‌تر باشد اما چون یک دست نبود، از همان ابتدا با تشنج همراه شد. چراکه باز هم به طور معمول، مجلس در اختیار انگلوفیل‌ها بود که آمریکا و سیاست‌های آن کشور در ایران را هدف گرفته بودند. احمد آرامش اولین کسی بود که در آن مجلس به افشاگری پرداخت.

احمد آرامش وزیر مشاور و مدیر عامل سازمان برنامه بود که آمریکاییان را متهم به سوء استفاده در مقاطعه‌کاری‌ها نمود. وی که در آن زمان به عنوان نماینده قانونی مجلس در سازمان برنامه انتخاب شده بود، پیمان‌هایی را با آمریکاییان برملا ساخت که به اعتقاد او کمتر از قرارداد ترکمنچای نبود. وی فرصت را مغتنم شمرد و اسنادی از این عملکرد ناصواب دستگاه حکومتی را افشا کرد. نخستین اقدامی که نوعی آرامش در سازمان برنامه به عمل آورد، رسیدگی به قراردادهای سازمان

۱. آوری، پیتر، *تاریخ ایران دوره پهلوی از رضاشاه تا انقلاب اسلامی*، دفتر دوم از جلد هفتم تاریخ کمبریج، ترجمه مرتضی نقی‌بفر (تهران: انتشارات جامی، ۱۳۸۸)، ص ۸۰.

برنامه با شرکت‌های آمریکایی و چندملیتی و لغو این قراردادها بود. در این میان، بررسی و لغو قراردادهای «لیلیانتال و کلاب» که مجری طرح عمران خوزستان بودند، جنجال بزرگی در روابط ایران و آمریکا به پا کرد و باعث شد تا نمایندگان او را برای ارائه گزارش عملکرد سازمان برنامه به مجلس فرا بخوانند. او در مجلس ضمن ارائه گزارش سه ماه حضور خود در سازمان برنامه، به بیان گوشه‌هایی از فساد این سازمان در سال‌های پیش پرداخت و جنجالی بزرگ‌تر به پا کرد. احمد آرامش افشا کرد که در «انعقاد بسیاری از قراردادهای سازمان برنامه با شرکت‌های خارجی» در فاصله سال‌های ۱۳۳۸-۱۳۳۴ مواد قرارداد طوری تنظیم شده که راه «سوءاستفاده‌های کلان» را گشوده است؛ وی می‌گوید: گاه‌گاه به موادی برمی‌خوریم که مایه حیرت است و سازمان را با مشکلات فراوانی روبه‌رو کرده است. او با اعلام اینکه «مشاوران» آمریکایی پروژه‌های سازمان برنامه، همگی «مشیر»ند و صاحب اختیارند، نه «مستشار»، این روند را منافی استقلال حکومت حاکمیت ملی ایران دانست و گفت:

هم‌اکنون هیئت‌هایی از صاحب‌منصبان بصیر و بی‌نظر سازمان، مأمور شده‌اند که در این باب، مطالعه و تحقیق کنند. نه من و نه هیچ‌یک از مأموران دیگر در وظیفه‌ای که به عهده گرفته‌ایم، غفلت و قصور نخواهیم کرد و ذره‌ای تحت افسون یا خرابکاری معاندین و سودطلبان قرار نخواهیم گرفت.

گزارش صریح و روشن آرامش، جو سنگینی را علیه دولت آمریکا در افکار عمومی به وجود آورد. جوی که کمتر از دو هفته بعد با تغییر شرایط کشور در هم شکست. آمریکاییان متوجه شدند که انگلیسی‌ها خیز اصلی را برای عقب راندن آنان برداشته‌اند. بنابراین در ۱۱ اردیبهشت ماه ۱۳۴۰ بود که ارائه لایحه «اشل حقوق معلمان» از سوی وزارت فرهنگ به مجلس شورای ملی، منجر به آغاز تجمعات اعتراضی معلمان در مقابل مجلس شد؛ اعتراضاتی که در روز ۱۲ اردیبهشت به اوج رسید و در پی درگیری میان معلمان و نیروهای امنیتی به کشته شدن یک معلم به نام ابوالحسن خانعلی انجامید. میتینگ‌های جبهه ملی در میدان جلالیه به برخورد با نیروهای انتظامی کشید. دکتر مظفربقایی، حزب خود را به «سازمان نگهبانان آزادی» تبدیل نمود. او در آستانه مرحله جدیدی از زندگی سیاسی‌اش قرار گرفت. حتی شایع شد که سیاست‌های آمریکا از او پشتیبانی می‌کند. وی از کنج عزلت بیرون آمد و به او اجازه داده شد تا در انتخابات مجلس بیستم وارد معرکه شود.^۱ باشگاه مهرگان نیز گشوده شد و دکتر علی امینی آن‌جا را مرکز فعالیت‌های خود قرار داد و اعتراضات آغاز گردید و در نهایت، شرایطی به وجود آمد که به استیضاح شریف‌امامی در مجلس انجامید. در جلسه

۱. آبادیان، حسین، زندگی‌نامه سیاسی دکتر مظفر بقایی (تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ۱۳۷۷، چاپ اول).

استیضاح، شریف‌امامی در واکنش به انتقادات تند نمایندگان مجلس، جلسه را ترک کرد و راهی دربار شد.

بعد از استعفای شریف‌امامی، حکم ریاست کابینه به نام دکتر علی امینی که از رهبران گروه منفردین بود و بر موج ناآرامی‌ها سوار شده بود، اعلام شد. به نظر می‌رسید آمریکاییان در این قضیه، گوی سبقت را از انگلیسی‌ها ربوده و درصدد برآمده بودند تا انگلیسی‌ها را از دور خارج کرده و تضعیف نمایند. بنابر این به پیشنهاد آنان شاه مجبور شد تا علی امینی، از ملاکین وابسته به آمریکا، که روابط محرمانه و پیچیده‌ای با آنان داشت را در رأس حکومت قرار دهد. نخست‌وزیر جدید، تعدادی از سران فاسد ارتش از جمله سپهبد حسین آزموده، دادستان مخوف مشهور به آیشمن ایران را به زندان افکند و تیمور بختیار رئیس سازمان امنیت را نیز تبعید کرد. سپس به غیرنظامیان پرداخت و تعدادی از بلندپایگان مشهور به هواداری انگلیس را برکنار و بازداشت کرد که معروف‌ترین آن‌ها ابوالحسن ابتهاج مدیرعامل سابق سازمان برنامه و بودجه بود که به اتهام حیف و میل ۶۹ میلیون دلار از کمک‌های آمریکا تحت تعقیب قرار گرفت. هدف دکتر امینی از این اقدامات، خارج ساختن ارتش و دستگاه دولت از کنترل هواداران انگلیس بود.^۱

احمدآرامش هم‌زمان با ترتیب دادن مصاحبه‌ای مطبوعاتی، آخرین مواضع حزب متبوعش یعنی «ترقی‌خواهان» را در قبال تحولات جاری کشور اعلام و سقوط دولت شریف‌امامی را به «عوامل خارجی» نسبت داد و آن را «واکنشی به افشاگری‌ها علیه سیاست‌های آمریکا در ایران» دانست. آرامش بعد از کودتای ۲۸ مرداد شدیداً ضد سیاست‌های آمریکا عمل می‌کرد. به‌خاطر همین مخالفت‌ها شش سال زندانی و پس از آزادی توسط عوامل ساواک در پارک فرح (پارک لاله کنونی) ترور شد.

آرامش، در نشست خبری مورد نظر گفت:

ملت ایران باید در مقابل صحنه‌سازی‌ها هوشیار باشند. زمانی که دولت همسایه شمالی از نخست‌وزیر سابق ایران (شریف‌امامی) دعوت می‌کند تا برای حسن تقاضا به مسکو مسافرت نماید و تاریخ تقریبی نیز تعیین می‌گردد، همچنین هنگامی که سوءاستفاده‌های کلان خارجیان در سازمان برنامه و مجلس شورای ملی مطرح می‌گردد، ناگهان سیاست‌های بیگانه به تفلأ و تکاپو می‌افتند و با صحنه‌سازی و حادثه‌آفرینی، موجبات کناره‌گیری دولت را فراهم می‌کنند و سپس برای گمراه کردن افکار مردم و انحراف توجه آن‌ها از موضوع اصلی و اساسی، یک موج تبلیغاتی درباره خرابی اوضاع ایران به راه می‌اندازند تا ذهن مردم را از درک جهت اصلی مسائل سیاسی منحرف نمایند.^۲

۱. هوشنگ مهدوی، همان، ص ۲۷۷.

۲. مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره بیست و یکم، جلسه ۱۳.

آن‌ها حتی از یک مجلس محافظه‌کار هم بیم داشتند زیرا در همان مجلس نمونه‌های زیادی از مداخلات و تجاوزات خارجی‌ان افشا شد.

احمد آرامش مهم‌ترین افشاکننده سوءاستفاده‌ها بود. درباره غارت ثروت ملی در سازمان برنامه، مباحثاتی به میان آمد و چون قطعی بود که دامنه این بحث‌ها بالا خواهد گرفت و بالأخره معلوم خواهد شد که عایدات نفت و وام‌هایی که سازمان برنامه از مؤسسات اقتصادی دنیای غرب دریافت داشته، چگونه دوباره به‌وسیله عوامل و ابدی داخلی و خارجی آن‌ها به خارج از کشور انتقال یافته است، به همین دلیل، سیاست‌های بیگانه نتوانستند وجود دولت شریف‌امامی و همچنین وجود مجلس را تحمل کنند. افشاگری‌های آرامش که شوهر خواهر شریف‌امامی بود، پایه‌های دولت وی را ضعیف نمود. آرامش علیه شرکت‌های آمریکایی صحبت کرد و اظهار داشت که در انعقاد بسیاری از قراردادهای سازمان برنامه با شرکت‌های خارجی در فاصله سال‌های ۱۳۳۴ تا ۱۳۳۸ هـ.ش. مواد قراردادهای طوری تنظیم شده که راه سوءاستفاده‌های کلان را گشوده است. وی مشاوران آمریکایی را «مشیر» خواند، نه «مستشار»^۱ این حادثه، پیامدهای سنگینی برای دولت شریف‌امامی و شاه داشت. آمریکایی‌ها درصدد برآمدند دکتر علی امینی را روی کار آورند. در اواخر اسفند ۱۳۳۹، کندی رئیس‌جمهور آمریکا، اورل هریمن نماینده ویژه خود را به تهران فرستاد تا به شاه بگوید که اصلاحات اجتماعی در ایران، ضروری است و در انجام آن نباید تأخیر شود. در سفری که علی امینی به آمریکا داشت، درباره بسیاری مسائل تبادل نظر و موافقت به عمل آمد. شاه از ترس اینکه آمریکایی‌ها علی امینی را در ایران به ریاست جمهوری برسانند، سفری به آمریکا نمود و تمامی درخواست‌های آنان را پذیرفت. این درواقع همان طرح اتحاد برای پیشرفت بود که کندی برای جلوگیری از قیام‌های مردمی در جهان سوم علیه آمریکا طراحی کرده بود که در ایران به صورت اصلاحات ارضی و انقلاب سفید به مرحله اجرا در آمد و درنهایت، ناآرامی‌ها و اعتراضات آموزگاران، باعث سقوط دولت شریف‌امامی شد.

در نتیجه، دولت شریف‌امامی با مانورهایی که قبلاً برای برکناری آن تدارک دیده شده بود، ساقط گردید و امینی چند روز پس از قبول نخست‌وزیری، مجلس را منحل و به‌شدت به دولت‌ها و رجال سابق حمله کرد. دکتر امینی خط قرمز روابط آمریکا و انگلیس گردید. وی سی و سه میلیون دلار از آمریکا وام گرفت و بدین وسیله به بهبود وضعیت اقتصادی ایران کمک کرد و تا اندازه‌ای از نارضایتی‌ها کاست. او کوشید با اجرای برنامه‌های بانبات به اقتصاد ایران کمک کند و برای نجات کشور چند کار مؤثر انجام داد؛ یکی فرمان انحلال مجلس محافظه‌کار بیستم؛ دوم اجرای اصلاحات ارضی و سوم اجرای دموکراسی به شکل غربی و آمریکایی آن. انحلال مجلس بیستم، یکی از اساسی‌ترین و

^۱ مشروح مذاکرات مجلس، دوره بیستم، جلسه ۱۳.

کلیدی‌ترین اقدامات وی بود. امینی سیاستمدار برجسته‌ای بود. حکومت وی بهترین حکومت بعد از کودتای ۲۸ مرداد تا انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ بود. وی بسیار مورد حسادت شاه بود و محمدرضا پهلوی از دکتر امینی به شدت تنفر داشت و نسبت به وی بی اعتماد بود. او بعدها اقرار کرد که جان اف. کندی مرا مجبور کرد تا امینی را به نخست‌وزیری منصوب نمایم.^۱ امینی توانست ایران را از نقطه انفجاری که پس از کودتای ۲۸ مرداد در حال شکل‌گیری بود، رها سازد. او با ارتش و سوءاستفاده‌ها مبارزه کرد. در زمان وی مرحوم آیت‌الله کاشانی در بیمارستان بستری بود. امینی به ملاقات کاشانی رفت و دست کاشانی را بوسید و عکس گرفت و در روزنامه‌ها چاپ نمود. او به ملاقات علمای قم از جمله امام خمینی رفت و امام وی را نصیحت نمود که در خدمت مردم باشد.

دکترین جان اف. کندی

یکی از آخرین اقدامات آمریکاییان برای ناامید کردن کامل انگلیسی‌ها دکترینی بود که کندی، رئیس‌جمهور آمریکا اعلام کرد و آن اجرای اصلاحات ارضی در ایران بود. گرچه به نظر می‌رسید این کار برای جلوگیری از فعالیت کمونیست‌ها در بین دهقانان صورت می‌گیرد اما یکی از اهداف پشت پرده و پنهان این دکترین، ضربه‌زدن به انگلیسی‌هایی بود که در بین بزرگ‌مالکان، صاحب‌نفوذ بودند؛ خاندان‌هایی که می‌توانستند برای آمریکایی‌ها خطرآفرین باشند. دولت آمریکا می‌دانست که انگلیسی‌ها پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ چون در حوزه‌های نفتی ضعیف شده‌اند، برای کمک به رشد سرمایه‌داری خود سراغ املاک و مالکان خواهند رفت و چون بزرگ‌مالکان به طور سنتی، حامی انگلیس بوده‌اند، بین آنان پیوندهای قدیمی، هنوز استوار است. بنابراین آمریکایی‌ها در راستای تضعیف انگلیسی‌ها در صدد تقسیم اراضی در ایران برآمدند. از آنجا که دکتر امینی مجلس بیستم را منحل اعلام کرده بود، عملاً کانون اصلی مقاومت در برابر اصلاحات ارضی نیز تعطیل شده بود. یکی از مخالفان اصلاحات ارضی مرحوم آیت‌الله بروجردی بود که در فروردین ۱۳۴۰ فوت نمود و راه برای این اقدام، هموارتر گردید. با درگذشت آیت‌الله بروجردی، از یک سو رژیم احساس کرد که از قید و بند او آزاد شده است و از سوی دیگر، امام خمینی که تا این زمان، حرمت آیت‌الله بروجردی را نگاه داشته، اقدامات انقلابی خود را آشکار نمود.^۲

۱. آبراهامیان، پرونده ایران بین دو انقلاب، از مشروطه تا انقلاب اسلامی، ترجمه کاظم فیروزمند، حسن شمس‌آوری و محسن

مدیرشانه‌چی (تهران: نشر مرکز، ۱۳۸۴، چاپ نهم)، ص ۲۸۶

۲. جعفریان، رسول، جریان‌ها و جنبش‌های مذهبی - سیاسی ایران (سال‌های ۱۳۵۷-۱۳۲۰ ه.ش.) (تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۱)، ص ۱۲۶.

نتیجه

بعد از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، شرایط جدیدی در کشور حکم‌فرما گردید. آمریکایی‌ها به عنوان طراحان اصلی و پیروز کودتا، از دخالت انگلیسی‌ها نگران بودند چراکه انگلیسی‌ها به صورت سنتی در ایران صاحب نفوذی بودند که به سادگی امکان نادیده گرفتن آن وجود نداشت. آنان در مجلس شورای ملی و نوع انتخاباتی که در ایران برگزار می‌شد، مؤثر بودند؛ بنابراین آمریکایی‌ها درصدد بودند با برگزاری انتخاباتی آزادانه‌تر، نمایندگانی از طیف‌های جدید نزدیک به خود را به مجلس وارد نمایند لذا رقابت پنهانی بین آمریکا و انگلیس به وجود آمد. انتخابات مجلس بیستم با شروع فعالیت احزاب وابسته به دربار و دولتیان در مقابل منفردین، رنگ جدیدی گرفت که تقلب گسترده طیف‌های وابسته به دولت را در پی داشت. این عمل، منجر به ابطال انتخابات و سقوط دولت منوچهر اقبال و روی کار آمدن شریف‌امامی و انتخابات جدید گردید که این مجلس نیز مورد قبول قرار نگرفت و با اعتراض مردم و سقوط دولت چندماهه شریف‌امامی، دکتر امینی روی کار آمد که به فعالیت مجلس خاتمه داد. مهم‌ترین علت، در شکست و نافرجامی مجلس بیستم، مخالفتی بود که آمریکاییان داشتند؛ آنان درصدد بودند تا مجلس را از هواداران دولت انگلیس دور نگه دارند و چون موفق به این عمل نشدند و انگلیسی‌ها با نفوذی که در بین مالکان و زمین‌داران که آراء روستاییان را در اختیار داشتند، همکاری می‌کردند، مجلس نمی‌توانست در اختیار آمریکاییان قرار گیرد. بنابراین با ایجاد اعتراضات و روی کار آوردن دکتر علی امینی پس از دو ماه و هفده روز به عمر مجلس بیستم خاتمه دادند و انحلال مجلس بیستم سرآغاز دوره جدیدی در تاریخ معاصر ایران گردید.

کتابنامه

- آبادیان، حسین، *زندگی‌نامه سیاسی دکتر مظفر بقایی* (تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ۱۳۷۷، چاپ اول).
- آبراهامیان، پروانه، *ایران بین دو انقلاب: از مشروطه تا انقلاب اسلامی*، ترجمه کاظم فیروزمند، حسن شمس‌آوری و محسن مدیروشنه‌چی (تهران: نشر مرکز، ۱۳۸۳، چاپ نهم).
- آوری، پیتر، *تاریخ معاصر ایران از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ تا اصلاحات ارضی*، ترجمه محمد رفیعی‌مهرآبادی، ج ۳ (تهران: مؤسسه مطبوعاتی عطایی، ۱۳۶۸).
- _____، *تاریخ ایران دوره پهلوی، از رضاشاه تا انقلاب اسلامی*، دفتر دوم از جلد هفتم تاریخ کمبریج، ترجمه مرتضی ناقهر (تهران: انتشارات جامی، ۱۳۸۸).
- اقبال، عباس و باقر عاقلی، *تاریخ ایران پس از اسلام از صدر اسلام تا انقراض قاجاریه - پهلوی* (تهران: نشر نامک، ۱۳۷۸).
- ایوانف، میخائیل سرگودنچ، *تاریخ نوین ایران*، ترجمه هوشنگ تیزایی (بی‌جا: انتشارات حزب توده، ۱۳۵۸).
- جعفریان، رسول، *جریان‌ها و جنبش‌های مذهبی - سیاسی ایران (سال‌های ۱۲۵۷-۱۳۳۰ هـ.ش)* (تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۱).
- رائین، اسماعیل، *فراموشخانه و فراماسیوری در ایران* (تهران: نشر رائین، ۱۳۵۶).
- شجعی، زهره نمایندگان مجلس شورای ملی در بیست و یک دوره قانون‌گذاری (تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۴۴).
- فردوست، حسین، *ظهور و سقوط سلطنت پهلوی* (تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، انتشارات اطلاعات، ۱۳۶۹).
- کدی، نیکی، *ریشه‌های انقلاب ایران*، ترجمه عبدالرحیم گواهی (تهران: انتشارات قلم، ۱۳۶۹).
- مدنی، سیدجلال‌الدین، *تاریخ سیاسی معاصر ایران*، ج ۱ (تهران: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۶۱).

اسناد و مطبوعات

- طیوانی، بهروز، *اسناد احزاب سیاسی ایران (۱۳۳۰-۱۳۳۰ هـ.ش)*، ج ۱ (تهران: انتشارات سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۷۶).
- مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی.